

۴- خبرگان و قانون اساسی ۵- کردستان در آتش ۶- فتنه‌های آذربایجان و حزب خلق مسلمان ۷- گروه‌های سیاسی و مشکلات حاشیه انقلاب ۸- بحران ترکمن صحرا و گنبد ۹- مطبوعات و دانشگاهها ۱۰- ریاست جمهوری و نخست وزیر ۱۱- مجلس شورای اسلامی ۱۲- امریکا، گروگانها و عراق.

با توجه به این سرفصلها، کتاب حاضر دو عرصه نزدیک و مکمل را به خواننده عرضه می‌کند. اول: چشم‌اندازهایی از تاریخ معاصر سیاسی ایران تا شروع جنگ تحمیلی. دوم: گوشه‌هایی از مبارزه و مدیریت سیاسی آقای هاشمی.

رضا مسعودی

تقی‌زاده و نامه‌های لندن

نامه‌های لندن از دوران سفارت تقی‌زاده از انگلستان

به کوشش: ایرج افشار

تهران، نشر فرزاد، ۱۳۷۵

۳۰۶ صفحه، قیمت ۱۵۰۰ تومان

کتاب نامه‌های لندن، احتمالاً از مهم‌ترین کتبی است که در ماه‌های اخیر، توجه استادان و پژوهشگران تاریخ معاصر ایران را به خود جلب کرده است. این اثر، که به کوشش ایرج افشار تهیه شده، مجموعه‌ای از سی و چند نامه و یادداشت است که سیدحسین تقی‌زاده طی سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ به مقامات دولت ایران نوشته است. تقی‌زاده در این سالها وزیرمختار و سفیرکبیر ایران در انگلستان بود. نامه‌هایی که در این مجموعه گرد آمده‌اند موضوعات متنوعی را در برمی‌گیرند و از یک سو به تبیین دیدگاههای تقی‌زاده مدد می‌رسانند و از سوی دیگر گوشه‌هایی از وضعیت ایران در سالهای بحرانی پس از اشغال این کشور به دست متفقین را بیان می‌کنند. اما این کتاب، در مجموع بیشتر از حیث اول حائز اهمیت و محل اعتناست.

از جمله محورهای مهم دیدگاههای تقی‌زاده، عقاید او درباره اصلاحات در ایران است که به نظر می‌رسد تجربه استبداد رضاشاهی در شکل گرفتن آنها اثر گذاشته است. تقی‌زاده مشکل بنیادی ایران را، که مانع اصلاحات اساسی است، فقدان امنیت در سایه وفاق ملی می‌داند، و عقیده دارد که این امر منجر به قرار گرفتن ایران در معرض سقوط به

دو پرتگاه - هرج و مرج یا استبداد - می‌شود (نامه‌های لندن، ص ۱۰):

مشکل‌ترین کارهای مملکت در آتیه به نظر می‌آید جمع بین قدرت قشونی ایران و مصونیت از استبداد و تسلط جابرانه مطلق یک نظامی است. اگر قشون منظمی ایجاد نشده و صاحب‌منصبان لایق مقتدر عاقل با تدبیر و مسلط بر کار تربیت نشود، دولت و مملکت و ملت و زارع و دهقان و سوداگر و بازرگان و فقیر، اسیر و پایمال تحکیمات و فتنه‌ها و شرارتهای دانشمندی رؤسای چادرنشینان صحرا و کوه و سلسله‌جنبانه‌های چادرهای ... شهر و خیمه‌شب‌بازان سیاست بازاری پایتخت و «ارباب قلم» مغرض خواهند بود، و اگر قشونی با قدرت ایجاد شود همیشه بیم آن خواهد بود که یک فرمانده نظامی مدبری قدرت نظامی خود را که مملکت برای دفاع در مقابل خارجه به او داده (نه برای استعمال زور بر خود مردم مملکت) برای تسلط جابرانه خود استعمال نموده و بر مردم و مملکت تسلط یابد و یک سرتیپ، مثلاً، به نام جابر خان‌کیانی نه تنها اسم اصفهان و شیراز و کرمان را نسخ و تبدیل به جابریه و بندر بوشهر را بندر کیانی بکند بلکه جبر این جابر مانند آتشی تر و خشک مملکت را بسوزد.

چنانکه مشاهده می‌شود سایه سیاه استبداد عصر رضاشاهی نیز سبب نشده است که تقی‌زاده تفاوتی میان رؤسای چادرنشینان صحرا و کوه و ارباب قلم و حکامان سیاسی در شهر بگذارد و شرارتهای هر دو را مستوجب مواجهه نظامیان مقتدر بداند. به عبارت دیگر، اصلاحات تقی‌زاده - حداقل بر پایه این نامه‌ها - متکی به نحوی اقتدار نخبگان است که صلاحیت اندیشه‌ورزی درخصوص مصالح جمعی را در سطح ملی دارد. وی در یکی دیگر از نامه‌های خود به چنین راه‌حلی تصریح می‌کند (نامه‌های لندن، ص ۷۳): آنچه به نظر حقیر می‌رسد این است که بهترین راه فکر نقشه آتیه و ترتیب طرحهای اساسی آن است که مثل همین ممالک اروپا کمیسیون‌های یا کمیسیونهایی از اشخاص مجرب و موفق صاحب‌نظر و دوراندیش که شغل جاری دیگری نداشته باشند ترتیب داده آنها را مأمور یک طرح‌ریزی اساسی نمایند. البته می‌دانم که عده این نوع اشخاص کم است ولی تربیت این طبقه مردم همه برای مایه مملکت ضروری است، مثلاً چند نفری از اشخاص با فهم و عقل ولو کامل هم نباشند اگر اوقات خود را با مطالعه مجلات و رسائل و نشریات و خطابات و طرحهای منتشره در ممالک مختلف به سر برند و یادداشتها نموده، و نیز در ولایات ایران گردش کرده در میان قبایل مختلف و دهات و اقوام متنوع از کرد و عرب و ارمنی و یهودی و ... به سربرده و در احوال آنها تدقیق نموده و در اصلاحات لازمه برای آن مردم که ملت حقیقی ایران است غور و تأمل نمایند؛ نه آنکه در بین پانصد نفر فرهنگی مآب طهران در

«کلوب ایران» و «کافه شیک» مشغول مطالعه و استنتاج و تشکیل عقاید اجتماعی باشند.

به این ترتیب تحقق یافتن اصلاحات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مورد نظر تقی‌زاده منوط به گذار از آن معضل اساسی است که تقی‌زاده از آن یاد می‌کند: جمع بین قدرت حقوقی و مصونیت از استبداد؛ به عبارت دیگر، آنچه مطلوب است حصول امنیت متکی بر استقرار یک قوه نظامی مقتدر و در همان حال وجود حدود معتدلی از آزادیهاست به نحوی که به حضور معدودی از نخبگان مصلحت‌اندیش امکان دهد (نامه‌های لندن، ص ۷۶).

حصول این ثبات اوضاع مبنی و متوقف بر سه چیز است: نخست ثبات و قدرت و استحکام کامل حکومت مرکزی، دوم داشتن قوای تأمینیه و صحیح و جامع‌الشرایط، سوم داشتن میزانی معتدل از آزادیها و حکومت ملی و حفظ آن. البته به نظر می‌رسد که تقی‌زاده در مجموعه آرمانهای اجتماعی که تحت عناوین مصونیت از استبداد، اصلاحات اجتماعی و سیاسی، دموکراسی، نظم، اقتدار ملی و ... در زمان وی خودنمایی می‌کند طرح کم‌رنگ آرمانی را ترسیم می‌کند که جمع همه امور خیر عالم است و راهی برای وصول به مدینه فاضله گریز از همه شرور را می‌گشاید اما در عین حال، انتقادهای تقی‌زاده به ساختار فرهنگ سیاسی ایران، که مانع از ظهور یک دموکراسی پایدار و کارآمد می‌شود، نیز جای تأمل دارد (نامه‌های لندن، ص ۱۳۶):

در انگلیس با بودن بیش از قریب هزار و دویست وکیل در دو مجلس و هزاران روزنامه‌نویس و صد هزاران ناطق و نویسنده و اهل سیاست و اهل مدارس، چهل و پنج میلیون نفوس مملکت عنان خود را اختیاراً به دست آقای چرچیل داده و او را به اختیار (بدون سلب حقوق خودشان) چهار سال است دارای تمام قوا و اختیارات یک دیکتاتور مطلق نموده و تمام این مدت را بدون تزلزل و تردید مستمراً نگاه داشته‌اند. اگرچه این امر کاملاً اختیاری بوده و هر ساعت می‌توانند او را تغییر دهند ولی در تصمیم خود ثابت بوده‌اند... لکن در ایران اتحاد هزار نفر مردم سیاست‌پیشه یا نه عشر وکلاء برای سه سال پشت یک زعیم و دادن اختیارات کافی وسیع به او محال به نظر می‌آید و با این نقص انجام مقصودی مبنی بر اصلاح و خیر طبقه عامه ممکن نمی‌شود.